

Н.И. Маханов *¹, А.С. Адилбаева², Д.М. Ахметова³

¹ PhD докторант, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан Республикасы,

² т.ғ.д., профессор, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан Республикасы

³ PhD докторант, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан Республикасы,

«ӘЗІРЕТ-СҰЛТАН» МЕМЛЕКЕТТІК ТАРИХИ-МӘДЕНИ ҚОРЫҚ-МҰРАЖАЙЫНЫҢ ТАРИХИ ДАМУЫ: ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДЫҚ-РУХАНИ ҚЫЗМЕТІ

Аңдатпа

Мақаланың мақсаты – Қазақстанның ірі тарихи ескерткіштерінің бірі «Әзірет-Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-мұражайының қалыптасуы мен даму тарихына ғылыми талдау жасау. Сонымен қатар, аталған мұражайдың қазіргі таңдағы қызметінің рухани-қоғамдық аспектілеріне өзіндік көзқарас таныту.

Зерттеу жұмысының міндеттерінің бірі музейдің қалыптасуы мен дамуының маңыздылықтарын айқындайтын тарихи-рухани себептердің мәнін айқындау. Бүгінгі таңдағы мұражайдың мемлекеттік және қоғамдық кеңістіктердегі рөлін бағалауда өзекті болып табылады. Мұражайға келушілердің статистика-лық деректерін сараптау және ортақ пайымға келуді алға қоямыз.

Зерттеу жұмысының өзектілігі ретінде қазіргі ақпараттық және жаһандық қозғалыстардағы рухани-мәдени сананың қысымға ұшырау салдарларына жол бермеуді атап өтік. Әсіресе өскелең ұрпақты ақпараттық толқындардың ағымынан сақтау және ұлттық мәдени болмыстарын жоғалтпауға тәрбиелеудің көзінің бірі ретінде мұражайлардың қызметін алға тартамыз. «Әзірет-Сұлтан» мұражайының тарихи-мәдени ресурстарын өскелең ұрпақтың санасына дұрыс жеткізе білу олардың бойындағы рухани құндылықтарды байыта түсетіндігі анық.

Зерттеудің нәтижесінде «Әзірет-Сұлтан» мұражайының тарихи қалыптасу және даму жолдарына жана талдау жасалынды. Сонымен бірге, мұражайдың бүгінгі күндегі тарихи-рухани қызметіне түрлі мысалдар негізінде баға берілді. Мұражайларды дамыту ісінің болашақтағы мәніне қатысты пікірлер айшықталды.

Кілт сөздер: қорық-мұражай, қоғамдық-рухани қызмет, тарихи даму, тарихи тұлғалар, жастарды тәрбиелеу, рухани сана.

Маханов Н.И. *¹, Адилбаева А.С. ², Ахметова Д.М. ³

¹ PhD докторант, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Республика Казахстан,

² д.и.н., профессор, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Республика Казахстан

³ PhD докторант, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Республика Казахстан,

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВЕДНИКА-МУЗЕЯ «АЗРЕТ-СУЛТАН»: СОВРЕМЕННАЯ ОБЩЕСТВЕННО-ДУХОВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ

Аннотация

Цель статьи - научный анализ истории становления и развития государственного историко-культурного заповедника-музея «Азрет-Султан», одного из крупнейших исторических памятников Казахстана. Кроме того, проявить своя точки зрения к духовно-общественным аспектам современной деятельности данного музея. Одной из задач исследовательской работы является определение сущности историко-духовных причин, определяющих значимость становления и развития музея. Сегодня актуальна оценка роли музея в государственных и общественных пространствах. Ставим перед собой задачу анализа статистических данных посетителей музея и выработки общего суждения.

В качестве актуальности исследовательской работы мы бы назвали недопустимость застоя последствий духовно-культурного сознания в современных информационных и глобальных движениях. Особенно мы продвигаем деятельность музеев как одного из источников воспитания подрастающего поколения, чтобы уберечь себя от потока информационных волн и не потерять национально-

культурную самобытность. Очевидно, что умение правильно донести историко-культурные ресурсы музея «Азрет-Султан» до сознания подрастающего поколения обогащает их духовные ценности.

В результате исследования был проведен всесторонний анализ исторических путей становления и развития музея «Азрет-Султан». Вместе с тем, на основе различных примеров дана оценка историко-духовной деятельности музея на сегодняшний день. Были высказаны мнения относительно будущего значения развития музеев.

Ключевые слова: заповедник-музей, общественно-духовная деятельность, историческое развитие, исторические личности, воспитание молодежи, духовное сознание.

N.I. Makhanov ^{*1}, A.S. Adilbaeva², D.M. Akhmetova³

¹ PhD doctoral student, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Republic of Kazakhstan

² Doctor of Historical Sciences, Professor, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Republic of Kazakhstan

³ PhD doctoral student, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Republic of Kazakhstan,

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE STATE HISTORICAL AND CULTURAL RESERVE-MUSEUM «AZRET-SULTAN»: MODERN SOCIAL AND SPIRITUAL ACTIVITY

Abstract

The *purpose* of the article is a scientific analysis of the history of the formation and development of the state historical and cultural reserve-museum «Azret-Sultan», one of the largest historical monuments of Kazakhstan. In addition, to show their own point of view to the spiritual and social aspects of the modern activities of this museum.

One of the tasks of the research work is to determine the essence of the historical and spiritual reasons that determine the significance of the formation and development of the museum. Today, the assessment of the museum's role in state and public spaces is relevant. We set ourselves the task of analyzing the statistical data of museum visitors and developing a general judgment.

As the relevance of the research work, we would call the inadmissibility of the stagnation of the consequences of spiritual and cultural consciousness in modern information and global movements. We especially promote the activities of museums as one of the sources of education of the younger generation in order to protect themselves from the flow of information waves and not lose their national and cultural identity. It is obvious that the ability to properly convey the historical and cultural resources of the Azret-Sultan Museum to the consciousness of the younger generation enriches their spiritual values.

As a result of the research, a comprehensive analysis of the historical ways of formation and development of the Azret-Sultan Museum was carried out. At the same time, on the basis of various examples, an assessment of the historical and spiritual activities of the museum today is given. Opinions were expressed on the future significance of the development of museums.

Keywords: nature reserve-museum, social and spiritual activity, historical development, historical personalities, youth education, spiritual consciousness.

Кіріспе.

«Әзірет-Сұлтан» мұражайы еліміздегі үлкен тарихи-мәдени нысандардың қатарына жатады. Мұражай-дың басты қорғау нысаны ол тарихымыздағы үлкен тарихи тұлға және көсем болған Қожа Ахмет Яссауидің құрметіне салынған кесене болып табылады. Кесене түрлі тарихи кезеңдерде мемлекеттік саяси-рухани маңызды орталыққа айналды. Кеңестік дәуірде кесенінің тарихи-рухани маңызына көңіл аз аударылды. Тек 1978 жылдан бастап кесенінің мемлекет тарапынан қорғауға алыну мәселесі оң шешім тапты. 1989 жылы мұражайдың дәрежесі қайта бекітілді. Кеңес үкіметінің басшылығы жергілікті халықтың талап-тілектерін ескеруге мәжбүр болды. 1990 жылдары мұражай аумағында қазба археологиялық жұмыстары жанданды-рылды. Археологиялық жұмыстар кесене орналасқан Түркістан қаласының тарихының тым тереңде жатқандығын анықтады.

Ғылыми жұмыстардың атқарылу шаралары «Әзірет-Сұлтан» қорық-мұражайының тікелеу үйлестіруімен жүзеге асуда. Мұражайдың ғылыми-ұйымдастырушылық әлеуеті жыл сайын ұлғаю үстінде. Жыл сайын мұражайдың жәдігерлерімен танысуға келушілердің саны арту үстінде. Сондай-ақ, мұражай бүкіләлемдік ЮНЕСКО ұйымының тізіміне еніп, оның ерекше қорғау мәртебесіне ие болып отыр. Мұражай басшылығы тарих, дінтану, мәдениеттану салалары бойынша елімізге танымал ғалымдармен бірге маңызды ғылыми жобаларды іске асыруды табысты іске асыруда.

Материалдар

Мақалада «Әзірет-Сұлтан» мұражайының кітапханасында сақтаулы деректік және статистикалық материалдар пайдаланылды. Сонымен қатар, мұражай қызметі туралы жарияланған газет-журнал беттеріндегі мақалалар да деректік базаны ұлғайтты. Мұражайдың электрондық сайтында жарық көрген мәліметтер мақалаға қазіргі таңдағы тарихи нысанның қызметінен нақты ақпараттар ұсына білді.

Әдіснама

Мақалада тарих және гуманитарлық пәндердің әдістері кең қолданылды. Мұражайды тамашалауға келушілердің саны мен арасалмағын анықтауда статистикалық әдіске сүйендік. Әзірет Сұлтан кесенесінің түрлі тарихи кезеңдердегі қорғалыну мәселелерін айқындау үшін тарихи-салыстырмалы әдісі іске қосылды. Мұражайдың мемлекеттік және басқа да ұйымдармен жұмыс жасауының жалпы ағымын бағалау мен нәтижесін саралауда құрылымдық әдісті пайдаландық. Мұражайдың қоғамдық-рухани және саяси-идео-логиялық қызметтерінің ерекшеліктерін анықтауда жіктеу тәсіле көзге алынды.

Нәтижелер және талқылау

Дін ғұламасы «Түркістан пірі» атанған ғұлама Қожа Ахмет Ясауи (Әзірет Сұлтан) құрметіне арнап Әмір Темір салдырған кесене (хакана) негізінде Түркістан қаласында 1991 жылы ашылған. Бүкіл түркі жұртының, мұсылман қауымының қадір тұтатын киелі орны. Қожа Ахмет Ясауи кесенесінің құрылысы 14 ғасырдың ақырында салынған. Кесененің тұрғызылғаннан бергі тағдыры қазақ халқының тарихымен тұтасып кеткен. Кесене төңірегіне Жолбарыс хан, Есім хан, Жәңгір хан, Тәуке хан, Абылай хан, Қасым хан, Қаз дауысты Қазыбек би, Жәнібек батыр, т.б. белгілі адамдар жерленген [1].

Әзірет Сұлтан кесенесінің еліміздің тарихы мен рухани өмірінде маңызды орын алатыны мәлім. Аталмыш кесене ішінде көптеген хан сұлтандар мен игі жақсылар жерленген. Ірі әулие әмбилелер жанына әкеліп жерлеу батыс, шығыс елдерінің барлығында бар. Батыс Еуропада көптеген шіркеулерде ғасырлар бойы аристократия өкілдері жерленетін болған. Ал енді өзімізге келетін болсақ, көнекөз ақсақалдар осы кесененің ішінде жерлеу қашан тоқтатылды деген сұраққа жауап таппай қиналады. Совет уақтысында ма екен, әлде одан да бұрынғы кезде ме екен? Осы сұраққа нақты жауап беретін жақында архивтан табылған бір құжатпен таныстыруды жөн көрдім. ҚР Орталық мемлекеттік мұрағатында сақталған бір істе Түркістан уезінің бастығы полковник Чеботаревтың Сырдария облысының бастығына, Түркістан генерал губернатор атына жазылған рапорты бар. 1884 жылдың 30 қаңтар күні жазылған рапортта Әзірет Сұлтан кесенесінің жергілікті мұсылман халық үшін өте маңызды әулие жер екенін, бұл кесененің ішіне Түркістан аймағының түкпір түкпірінен қайтыс болған би, батыр, бай-бағлан игі жақсыларды алып келіп қоятынын баяндайды. Мәйітті кесене ішіне қоюға Әзірет Сұлтан ұрпақтарының рұқсатымен және оларға ақысын төлеп жерлейтінін баяндайды. Әрі қарай қазір Әзірет Сұлтан кесенесі іші молалар мен шіріген мәйіттерге толып кетті, мешіттің ішінде жағымсыз иіс шығып тұрады, соған байланысты кесененің ішіне жерлеуге тиым салу қажет екенін өтініп сұрайды. Түркістан шаһарының ақсақалы Мирхадыр Нарбаевтың айтуы бойынша бұдан 4-5 жыл бұрын марқұм болып кеткен генерал губернатор фон Кауфманның тұсында кесененің ішінде мәйіт жерлеуге тиым салатын бір жарлық шыққан екен, бірақ Чеботарев менің қолымда бұл жарлық жоқ деп айтады. Осы рапорт Ташкенте қаласына жеткен соң Генерал губернатордың канцеляриясынан 9 наурызда резолюция қойылған жауап келеді. Резолюцияда “Кесененің ішіне жерлеуге тиым салынсын, сол бұйрық туралы кесененің басшыларынан қолхат алынсын” делінген.

1864 жылы маусымда Кенесары ханның ұлы Сыздық сұлтан қорғап тұрған кесенені Ресей генералы Черняевтің әскерлері зеңбірекпен атқылады. Әзірет Сұлтан мешітінің исламның Қазақстандағы басты орталығы ретіндегі діни қызметіне тосқауыл қоюға ұмтылған кеңестік тоталитаризмнің әрекеттері де ойлаған мақсаттарына жете алмады. 1978 ж. қыркүйекте Қожа Ахмет Ясауи республикалық мұражайы ашылды. 1989 жылы 28-ші тамызда Қазақстан Үкіметі жалпы көлемі 90 га жерді алып жатқан Түркістан қаласының көне ескерткіштер кешені негізінде Әзірет Сұлтан қорық-мұражайын ашу туралы шешім қабылдады. Қорық-мұражай Қожа Ахмет Ясауи кесенесімен бірге Үлкен қылуат (жер асты мешіті, 12 ғасыр), Әулие Құмшық ата қылуаті (12 ғасыр), Сегіз қырлы кесене (14-16 ғасырлар), Ұлықбектің қызы, Әбілқайыр ханның зайыбы Рәбия Сұлтан бегім кесенесі (15 ғасыр), Шығыс моншасы (16-17 ғасырлар), Есім хан кесенесі (17 ғасыр), т.б. археологиялық, тарихи сәулет және бейнелеу өнерінің үздік ескерткіштерін қамтиды [1].

«Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-мұражайы 1978 жылы 30 қыркүйекте «Республикалық Қожа Ахмет Ясауи кесенесі сәулет ғимараты музейі» болып ашылды. 1989 жылы тамыздың 28 күні Қазақ ССР министрлер кеңесінің № 265 қаулысымен «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-музейі» болып қайта құрылды. ҚР Үкіметінің 24.07.2015 жылғы ҚР Мәдениет және спорт министрлігінің республикалық мемлекеттік мекемелерін қайта ұйымдастыру туралы №585 қаулысымен «Әзірет Сұлтан мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-мұражайы» РМҚК болып қайта құрылды.

Қорық-мұражай өз жұмысын негізгі екі бағытта жүргізеді. Бірінші бағыты — Түркістан өңіріндегі тарихи-мәдени ескерткіштерді есепке алу, сақтау, қорғау жұмыстары. Яғни қорық ретінде қызметін

жүзеге асырады: мемлекеттік акт алынған тарихи-мәдени ескерткіштердің жалпы жер көлемі 557,1935 га. Құрамында 207 тарихи-мәдени ескерткіш бар. Олардың ішіндегі 1–халықаралық, 16–республикалық, 14–жергілікті маңызға ие. Қалған ескерткіштердің статусы анықталу жұмыстары жүргізілуде. Халықаралық дәрежедегі Қожа Ахмет Ясауи кесенесі ортағасырлық тендессіз сәулет туындысы ретінде 2003 жылы ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұралар тізіміне алынды. Әлемдік маңызға ие болған ескерткіштің ұлттық пантеон ретіндегі алар орыны да айрықша. Қожа Ахмет Ясауи кесенесіне 300-ден аса тарихи тұлғалар жерленген болса, қорық-мұражай мамандарының зерттеулері нәтижесінде сол тұлғалардың бүгінгі таңға 184-і анықталды [2].

ЮНЕСКО ұйымының тарихына баға берер болсақ онда ол 1970 жылдары басталды. ЮНЕСКО дегеніміз – Біріккен Ұлттар Ұйымына қарасты, халықаралық байланысты білім мен мәдениет арқылы тұтастыруға, адамзаттың бейбіт және гүлденген дәуірде өмір сүруіне ықпал етуді көздейтін халықаралық ұйым. ЮНЕСКО-ның басты мақсаттарының бірі – жер бетіндегі көрікті, тарихы бай мәдени жәдігерлер мен табиғи мекендерді қорғау. ЮНЕСКО тізіміне енген мұралар адамзат үшін өте құнды әрі ортақ дүние саналады. Мұндай нысандарды тізімге қосу мен қорғауға алуды арнайы мамандар шешеді. Мәдени жәдігер тізімге қосылғаннан кейін халықаралық қорғау құқығына ие болып, ЮНЕСКО-ның бақылауына өтеді.

Мұраны тізімге қосуды да, шығаруды да ұйымның өзі шешеді. ЮНЕСКО-ның дүниежүзілік мұраларды қорғау Конвенциясы 1972 жылы жарияланып, 1975 жылы күшіне енді. 2019 жылғы деректерге сүйенсек, ЮНЕСКО-ның дүниежүзілік мұралар тізіміне 1121 нысан енген екен. Оның 869-ы – мәдени нысан болса, 213-і – табиғи мекен, ал 39-ы – аралас нысан саналады. Жалпы ЮНЕСКО-ның дүниежүзілік мәдени нысандарды қорғау Конвенциясына 193 мемлекет тіркелген. Олар – адамзатқа ортақ мұраларды қорғауға, сақтау мен дамытуға келіскен елдер. Тізім жыл сайын толығып, жаңарып отыруы мүмкін. 2019 жылғы дерек бойынша, ЮНЕСКО-ға ең көп мәдени және табиғи нысандары енген ел – Италия мен Қытай екен. Италияның 55 нысаны, Қытайдың да 55 нысаны енген. Одан кейін Испания (48), Германия (46), Франция (45), Үндістан (38), Мексика (35), Ұлыбритания (32), Ресей (30), Иран мен АҚШ (24-тен), Жапония (23), Бразилия (22), Аустралия мен Канада (20), Грекия мен Түркия (18-ден) тұр. Ал бұл тізімге біздің еліміздің 17 тарихи нысаны енген.

Қорық- мұражайының қорында 25000 дана құнды тарихи жәдігерлер қордаланған. Олардың арасындағы жазба, археологиялық этнография және нумизматикалық тобына жататын жәдігерлердің талапқа сай сақталуы үшін соңғы үлгідегі арнайы құрылғылар сатып алынып орнатылды. Қор бөліміндегі еңбек ететін реставраторлар Ресейден арнайы біліктілікті жоғарылату курстарын оқып келген мамандар.

Екінші бағыты – қорық-мұражай ретінде, ғасырлар елегінен өтіп, бүгінгі күнге жеткен көне, тарихи құнды жәдігерлерді сақтау, қорғау, қайта қалпына келтіру және оларды насихаттау жұмыстарын жүргізеді. Қорық-мұражай аумағындағы жұмыс істейтін «Түркістан тарихы», «Қылуат» жер асты музейі, «Жұма мешіті» және Ясауи кесенесі музейлерінің экспозиция алаңдарында жылына түрлі тақырыптағы 50-ге жуық көрме ұйымдастырады. Республика бойынша көшпелі көрмелер ұйымдастырылып, еліміздің барлық облыстары және Оңтүстік өңірінің аудандары түгел қамтылып келеді. Қала мектептерімен де тығыз қарым-қатынастар орнатылып, тақырыптық лекциялар жүргізу мен мектептерде көрме ұйымдастыру жұмыстары жақсы жолға қойылған [2].

Сонымен қатар, қорық-мұражай өз қарауындағы ескерткіштер мен жәдігерлерді, сондай-ақ Кесенеде жерленген тарихи тұлғаларды насихаттау, елге таныту мақсатында соңғы төрт-бес жылда жүзге жуық баспа өнімдерін шығарып, Кесенеде жерленген тұлғалар сериясы бойынша хандарға, билерге, батырларға қатысты кітаптар мен 18 буклеттерді жарыққа шығарды. Сондай-ақ БАҚ арқылы жүргізілетін насихаттық жұмыстар да жүйелі жолға қойылған. Мекеменің үш тілде: қазақ, ағылшын, орыс тілдерінде шығарған «Қожа Ахмет Ясауи кесенесі» альбом-кітабы Мәскеудегі ТМД көлемінде ұйымдастырылған кітап көрме-сінде бірінші орынды иеленді. Сонымен қатар екі жылда бір Қожа Ахмет Ясауи мұрасы мен ілімінің зерттелу мәселелері” тақырыбында халықаралық ғылыми-практикалық конференциялар мен дөңгелек үстелдер ұйымдастырылып, жыл сайын дәстүрлі республикалық «Ясауитану» байқауын өткізіп келеді. Еліміздің түкпір-түкпірінен байқауға келген мектеп оқушылары тарихымызбен және Ясауи мұрасымен танысып, сусындауларына зор мүмкіндік алады.

«Әзірет Сұлтан» қорық-мұражайы отандық мұражайлар тарихында бірінші болып «Хан көтеру» театрландырылған сахналық қойылымын қойды. Қойылымдағы тарихи тұлғалардың ролдерін сомдауға кәсіби актерлар қатыстырылып, тарихи қойылымды еліміздің түкпір-түкпірінен және алыс-жақын шетелдерден келген қонақтар тамашалады.

«Әзірет Сұлтан» мемлекеттік тарихи-мәдени қорық-мұражайы еліміздегі барлық республикалық, облыстық мұражайлармен әріптестік орнатқан және солардың арасында келушілері ең көп мұражай

болып табылады. Келушілерге көрсетілетін қызмет түрлері де талапқа сай жүйелі жолға қойылған. Осын-дай атқарылған іс-шаралар нәтижесінде қорық-мұражай ағымдағы жылда халықаралық ISOM одағының «Жыл мұражайы» дипломына ие болды.

Жоғарыдағы кестедегі гумаитарлық мамандықтарды таңдаған 7 бітіруші сынып оқушыларының жауаптарына баға бере отырып, олардың бесеуінің (71%) тарихшы, археолог секілді сирек таңдалынатын мамандықтарға ауысуларына, тарихи турлардың ықпалының жоғары болғандығына көз жеткіземіз.

Қайталанбас тарихи деректерді еліміздің әр аймағында дәріптеу бүгінде Отырар мұражайының жоспарлы істерінің бірі болып табылады. Бұған дейін көрме еліміздің 8 облысы мен 15 қаласында «Көне Отырар жәдігерлері», «Фараб-Отырар өркениеті», «Отырарда ойлылардың ізі қалған» деген тақырып-тармен ұйымдастырылды.

Көрме кезінде «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік қорық мұражайы елорда жұртшылығы мен қонақтарының назарына 160-қа жуық жәдігерін ұсынды. «Кез келген жәдігерді сөйлету және оны насихаттау музей қызметкерлерінің абыройлы борышы. «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік қорық мұражайының қорында 24 мыңнан астам тарихи жәдігер бар. Біз бүгін солардың ішінен 160 жәдігерді алып келіп отырмыз. Олардың арасында Қабанбай батырдың қанжары, Қазақ хандығы кезінде жасалған күмістер, шырағандар бар. Мұның барлығы біз үшін және ел үшін аса қымбат дүние.

Музей жұмысының бірден-бір көрсеткіші - көрме. Кез келген көрмеге қойылған зат адамға ақпарат беріп тұруы тиіс. Егер, экспонат адамның танымын арттырып, сезімін селт еткізбесе онда көрме бекер ұйымдастырылған болып шығады. Бүгінгі көрмеге келген өнерсүйер қауым рухани ләззат алып, әр жәдігердің сырын тереңірек түсініп кетеді деп үміттенеміз», - деді «Әзірет Сұлтан» мемлекеттік қорық мұражайының директоры Мәулен Садықбеков [4].

Белгілі дінтанушы Д. Кенжетай кесененің қазіргі қызметі мен рухани рөліне келесідегідей баға береді: «Мұнда көпфункционалды тарихи, саяси, діни, білім беру, әлеуметтік тәжірибелер мен ритуалдар да атқарылған. Енді бүгін сол тарихи санадағы функцияларды қайта жаңғырту үшін де қазіргі жаһандану жағдайында кесенені жай мәдени ғимарат етіп қана қоймай, оның тарихи функциясын қайта жаңғыртуымыз қажет. Бұл да зияратшыларға өнер, театр мамандары арқылы кешегі тарихи санадан хабар беретін сахналандырылған қойылымдар мен көріністерден тұру керек. Мұндағы мақсат Әзірет Ясауиді, кесенені, Түркістанды насихаттау, тану және таныту. Осылайша, Түркістанда рухани туризмді өркендету-дің сан қырлы нұсқасы қолға алынуы керек. Сосын амфитеатрда Әзірет Сұлтаннның зікір, ракс-сама, салауат, тасбих, тахлил сияқты ритуалдық құбылыстары заманауи стильде театрландырылған сахналар арқылы халыққа, зияратшыларға таныстырылатын болады. Біз егемен, зайырлы елміз. Мұндай үлгі әлемде көп. Түркиядағы Кония қаласындағы «Жалалуддин Румидің орталығы» әлемдік туризмде осы қырынан ерекшеленетінін еске салсақ та жеткілікті. Әзірет Сұлтаннның ілімі мен философиясында «гүл» символы ерекше орын алады. Қазіргі куллийаны гүлзарға айналдыру тек бау-бақшалармен көмкеру емес, онда символдық мән де бар. Сопылықтағы «иман-и гүл», Абайдағы таным-түсініктің артында осы ақиқат жатыр. Ол махаббат Аллаға деген ғашықтықтың бейнесі. Ясауи рухани психотехникасындағы «хиуат-шілдехана» – бұл ислам сопылық тәжірибесінде бар құбылыс. Оны манихейліктен енген деген анық-тамаңыз да кешегі ориенталистік тенденцияның жемісі екені даусыз. Исламның өз тәжірибесінде де «хира» құбылысы бар. Ол – пайғамбардың жолы. Сосын бұл далада шафиғилер болған емес, ол кешегі Бартольттың концепциясы болатын. Ол да ескірді. Онда мақсат бар еді. Екіншіден, Ясауи бағыты белгілі, Ханафи-Матуриди жолындағы суфи, әулие. Сондықтан оны әлем «силсилат ал захаб» өкілі ретінде таниды, танытады. Бұл – Хазірет Мұхаммед пайғамбарымыздың құтына, Хазірет Али, одан Хазірет Арыстан бап арқылы жалғасқан жол деген сөз. Яғни, Түркістан біздің темірқазық – бағдарымыз бен өркениеттік тұғырымыздың бастауы. Бұл – құндылық. Оны таныту, таныстырудың өз дәуіріне сай тетіктері болары сөзсіз» [6].

Қорытынды.

Ясауидің рухани мұрасы XII ғасырдан бастап түркі халықтарының тарихи тағдырында шешуші рөл атқарған рухани күшке айналды. Қожа Ахмет Ясауи дін тілін түрікше хикметпен сөйлетіп қойған жоқ, жолында кездескен қиындықтарға қарамастан, түркі халықтарының дәстүрлі мәдениеті мен әдет-ғұрып, салт-дәстүрін ислам дінінің талаптарына сай қалыптастырды. Кемелдік жолындағы адамның кемелдікке жетуіндегі алғышарттар ретінде көрсетілген «Отан», «елде тыныштық», «бауырластық» пен «мемлекет басшысына беріктік» ұстанымдарынан қазақ мемлекеттілік жүйесінің де Ясауи ілімімен байланысты екенін көруге болады. Осындай ойдың асылын мұра қылып кеткен Әзірет Сұлтан Ясауиді Елбасымыз кезінде «Ясауи – біздің «конфуций» деген еді. Түрікшіл ақын Мағжан да «Түркістан – екі дүние есігі» деп бекер айтпаған. Себебі екі дүние есігіне ену үшін Ясауи ілімін тану керек. Ясауи ілімі – қоғамдық-әлеуметтік ынтымақ пен бірлікке ұйытқы болатын даналықтың (хикметтің) үлгісі. Яғни, оның ілімі

адамдар арасындағы өзара тең сұхбаттың, бауырластықтың, махаббаттың діни-рухани ұстанымдарын қамтитын біртұтас тұжырымдамалар жүйесі болып табылады. Ясауи қазақ мұсылмандық түсінігінің негізін қалаушы ұстаз ретінде «нағыз мұсылман бірге табақтас болып отырған адамдардың дініне, тегіне мән бермейтін адам» деп анықтама береді. Ясауи ілімінің негізгі ұстанымы қандай діндегі адам болса да, оған зарар көрсетпеу болып табылады. Ясауи мұрасы мен ілімі – барша мұсылман баласын бірлікке, дін іші тұтастыққа және өзге діндер арасындағы татулық пен толеранттылыққа шақырады. Ясауи – қазақ мемлекеттілігі мен тарихынан ойып орын алған тарихи-саяси, болмыстық, моральдық құндылықтардың мәні болған Ислам деген өркениеттің есігін айқара ашып берген, артына мектеп қалдырған, тұғырлы мұра тастап кеткен тұлға, әулие.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Әшімбаев С. Шындыққа сүйіспеншілік. – Алматы: Жазушы, 1993.
2. Смағұлов Ж. Қазақ әдебиеттану ғылымының тарихы. – Алматы. Қазақ университеті, 1999.
3. Нұрғали Р. Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры. Зерттеу. – Астана: Күлтегін, 2000.
4. Сейітов С. Ой керуені. – Алматы: Кітап, 2007.
5. Әбдіманұлы Ө. «Ақтаңдақтар» ақиқатын айтқан // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. - 1997. - № 9. – Б. 18-26.
6. Әділханова Ж.С. XX ғ. 60-90 жылдарындағы әдебиеттану ғылымы: С. Сейітов зерттеулері. – Алматы: Қазақ университеті, 2014. – 162 б.
7. Аманжолова Д.А. Советское притяжение: историческая литература Республики Казахстан о советском веке // Прошлый век. – 2013. - № 2. – С. 28-35.
8. Мусагулова, А.Б. Қазақстандағы идеологиялық цензура тарихы (XX ғасырдың екінші жартысындағы Республика тарихының өзекті мәселелері бойынша). – Алматы: ҚазҰУ, 2014.
9. Каипова Б. История политической цензуры в Казахстане (1929 -1956): автореф. ... канд. ист. наук.: – Астана, 2002.- 30 с.
10. Ерғобек Қ. Арыстар мен ағыстар (әдебиеттану сын әлемі) төртінші кітап. - Алматы: «Қазығұрт», 2003. - 95 б.
11. Капаева А. Культура и политика (Государственная политика в области культуры в Казахстане во второй половине 1940-1991-гг.). – Алматы: «Атамұра, 2004. – С. 219-220.
12. Қуандық Е.С. Қазақстан тарихы. Кеңес және тәуелсіз Қазақстан дәуірі. – Алматы: «Дәуір», 2009. – 17 б.
13. Забих Ш.А. Публицистическая и журналистская деятельность Алихана Букейханова: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Алматы, 2002. – 29 с.
14. Мамардашвили М. К. Мысль под запретом // Вопросы философии. - 1992. - № 4. - С. 110
15. Аймермахер К. Политика и культура при Ленине и Сталине. 1917-1932 гг. – Москва., 1998. – 465 с.

References:

1. Ashimbaev S. Shyndykka syjispenshilik. – Almaty: Zhazushy, 1993.
2. Smagulov Zh. Kazak adebiettanu gylmyнын тарихы. – Almaty. Kazak universiteti, 1999.
3. Nurgali R. Kazak adebietinin altyn gasyry. Zertteu. – Astana: Kultegin, 2000.
4. Seitov S. Oi kerueni. – Almaty: Kitap, 2007.
5. Abdimanuly O. «Aktandaktar» akikatyn aitkan // KazUY Habarshysy. Filologiya seriyasy. - 1997. - № 9. – B. 18-26.
6. Adilhanova Zh.S. XX ғ. 60-90 zhyldaryndaғы әдеbiettanu ғылымы: S. Seitov zertteuleri. – Almaty: Kazk universiteti, 2014. – 162 b.
7. Amanzholova D.A. Sovetskoe prityazhenie: istoricheskaya literatura Respubliki Kazahstan o sovetskom veke // Proshlyj vek. – 2013. - № 2. – S. 28-35.
8. Musagulova, A.B. Kazakstandaғы ideologiyalyk cenzura tarihy (XX gasyrdyn ekinshi zhartysyndagy Respublika tarihyнин ozekti maseleleri boжynsha). – Almaty: KazYU, 2014.
9. Kaipova B. Istoriya politicheskoy cenzury v Kazahstane (1929 -1956): avtoref. ... kand. ist. nauk.: – Astana, 2002.- 30 s.
10. Ergobek Q. Arystar men agystar (adebiettanu syn әlemi) tortinshi kitap. - Almaty: «Kazygurt», 2003. - 95 b.
11. Kapaeva A. Kul'tura i politika (Gosudarstvennaya politika v oblasti kul'tury v Kazahstane vo vtoroj polovine 1940-1991-gg.). – Almaty: «Atamұra, 2004. – S. 219-220.

12. Kuandik E.S. *Kazakstan tarihy. Kenes zhane tauelsiz Kazakstan dauiri.* – Almaty: «Dauir», 2009. – 17 b.
13. Zabih Sh.A. *Publicisticheskaya i zhurnalistskaya deyatel'nost' Alihana Bukejhanova: Avtoref. dis. ... kand. ist. nauk.* – Almaty, 2002. – 29 s.
14. Mamardashvili M. K. *Mysl' pod zapretom //Voprosy filosofii.*- 1992. - № 4. - S. 110
15. Ajmermaher K. *Politika i kul'tura pri Lenine i Staline. 1917-1932 gg.* – Moskva., 1998. – 465 s.